

# 2024 BUDGET

Budget  
Speech



[national treasury](#)

Department:  
National Treasury  
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA



**TSHEVENDA**

**TSHIPITSHI TSHA  
MUGAGANYAGWAMA**

*Tsedzuluso zwi tshi vhambedzwa na nḁisedzo*

**Vho Enoch Godongwana**

**Minisiḁa wa zwa Gwama**

**21 Luhuhi 2024**



ISBN: 978-0-621-51690-6

RP: RP03/2024

U wana zwidombedzwa nga vhubalo:

Communications Directorate  
National Treasury  
Private Bag X115  
Pretoria  
0001  
South Africa

Luṅingo: +27 12 315 5944

Fekisi: +27 12 406 9055

Maṅwalo nga ha Mugaganyagwama a wanala kha: [www.treasury.gov.za](http://www.treasury.gov.za)

Mulangadzulo wa Phalamennde, Vho Nosiviwe

Mapisa-Nqakula

Muhulisei, Phuresidennde Vho Cyril Ramaphosa

Muhulisei, Mufarisaphuresidennde Vho Paul Mashatile

Vhashumisani kha Khabinethe

Mirado ya Khorotshitumbe ya zwa Gwama

Vhahulisei

Mulangi wa Bannga Khulwane ya Afrika

Tshipembe

Khomishinari wa Tshumelo ya Muthelo ya Afrika

Tshipembe

Vhathu vhothe vha Afrika Tshipembe

## **MVULATSWINGA**

Mulangadzulo, u ya nga vhadivhi vha zwa ikonomi vhavhili vha divheaho, Vho Alberto Alesina na Vho Dani Rodrik, “Phambano i vhavhaho vhukati ha mafhungo a ikonomi na a polotiki i do vha ya uri ikonomi yo lavhelesa kha u alusa zwipida zwa tshati ngeno polotiki i nga ha u zwi fhirisa”.

Zwine nda khou amba Mulangavundu ndi zwa uri saizi na tshiimo tsha tshati ya lushaka ndi zwine zwa netshedza ndivho, magumoni azwo, zwa konisa u pfesesa ndeme ya polotiki yashu kha mafhungo a u phadaladza.

Ndivho yashu kha minwaha ya 30 yo fhiraho yo vha u vusuludza hafhu mafhungo a vhulamukanyi kha zwa ikonomi na tshitshavha kha lushaka lwashu, na u tandulula hu si na u timatima u sa lingana hune ha sumbedza tshiṭalula tsho tou dzudzanywaho kha zwiimiswa na u dzhielwa shango.

Mugaganyagwama we ra u ṅetshedza u bva nga 1994, wo vha nga ha u tsireledza tshipikwa tsha u alusa ikonomi, u itela uri ri kone u shuma zwinzhi kha u tandulula u sa lingana na vhushai vhune ha kha ḡi vha na masiandaitwa a si avhuḡi kha tshitshavha na u thithisa pfulufhedziso dza dimokirasi.

Zwenezwo, ndi pfa ndo hulisea vhukuma na uri ndi nga ha ndivho iyi uri ndo ima phanḡa havho u vha ṅetshedza mugagayagwama uyu wa u fhedzisela wa vhurathi kha muvhuso wa dimokirasi.

Zwenezwo, Mulangadzulo, ndi khou ṅetshedza maṅwalo a tevhelaho kha Nṅu iyi:

- Mulayotibe wa u Kovhekanya Mbuelo wa 2024 'Division of Revenue Bill';
- Mulayotibe wa u Avhela Masheleni wa 2024 'Appropriation Bill';
- Nyanganyelo ya Kushumisele kwa Masheleni a Muvhuso 'Estimates of National Expenditure';
- Tsedzuluso ya Mugaganyagwama ya 2024 'Budget Review';
- Mutheo wa Masheleni a Shango wa 2024 'Fiscal Framework';
- Mulayotibe wa Ndinganyiselo ya u Avhela Masheleni Iwa Vhuvhili 'Second Adjustments Appropriation Bill';
- Tshipitshi tsha Mugaganyagwama;
- Mulayotibe wa Ndinganyiselo ya Mbambedzo ya Akhaunthu ya Masheleni a Mashango a Nṅa na Musuku 'Gold and Foreign Exchange Contingency Reserve Account Adjustment Bill'

## **MBONALO YA IKONOMI**

### ***Mbonalo kha Ḳifhasi***

Kha vha ntendele ndi thome, Mulangadzulo, nga u lavhelesa kha mbonalo kha Ḳifhasi.

Nyaluwo ya lifhasi i khou lavhelelwa u gonya nga 3.1 phesenthe riwaha uno u swika kha 3.2 phesethe nga 2025.

U khwinisea uhu ho linganelaho hu khou vhangwa nga nyaluwo ya la United States na ikonomi khulwane dzine dza khou thoma u bvelela dzi re na tshivhalo.

Hu na khombo ya masiandaitwa a si avhudi kha khonadzeo ya nyaluwo ya mutengo wa oili kha lifhasi, arali khudano kha mashango a Middle East dza nana na nyaluwo ya lengiswa kha la China – line la vha shango line ra vha vhubedzani vuhulwane nalo kha mbambadzo.

### ***Mbonalo kha shango***

Naho hu na mbonalo ya lifhasi yo khwiniseaho ya 2024, nyaluwo yo lavhelelwaho kha la Afrika Tshipembe i khou fareledzwa nga mitengo ya fhasi ya zwibveledzwa na u kundelwa ha zwiimiswa.

Ro vha ro anganyela nyaluwo ya GDP kha 0.6 phesenthe nga 2023. Izwi zwi fhasi u bva kha 0.8 phesenthe nga tshifhinga tsha MTBPS ya 2023.

Tsedzuluso i khou vhangwa nga mvelelo dzi re fhasi sa zwe zwa vha zwo lavhelelwa kha kotara ya vhuraru ya 2023, nga maanda kha u shumiswa ha masheleni mitani na kha masheleni a vhulungwaho lwa tshifhinga tsho tiwaho.

Vhukati ha 2024 na 2026, Nyaluwo i khou lavhelelwa u vha kha tshilinganyo tsha 1.6 phesenthe.

Mbonalo ya nyaluwo i khou tikedzwa nga u fhungudza u tsima mudagasi sa izwi thandela ntswa dza fulufulu dzine dza khou thoma u bveledzwa, na uri inifulesheni ine ya vha fhasi i tshi tikedza kushumisele kha muta na u i konisa u newa zwikolodo.

Fhedzi, hu na khombo dza mbonalo ya fhano hayani. Izwi zwi katela zwithithisi zwi sa gumi zwa ndisedzo ya mudagasi, zwidimela zwa magutswu na vhuimangalavha; na khombo ya tshikolodo tsha muvhuso tshine tsha vha tshihulwane vhukuma.

Khaedu yashu, vhahulisei, ndi ya uri saizi ya tshipida tsha tshati a i khou aluwa nga u tsvhanya nga ndila ine ya kona u fusha thodea dzashu dza nyaluwo.

## **MBONALO YA MASHELENI A SHANGO NA MAGA A KUSHUMELE**

Maga a kushumele a kushumisele kwa masheleni a tikedza nyaluwo ya ikonomi na u fhungudza khombo yo livhanaho na ikonomi ngeno vha tshi khou vhona uri masheleni a muvhuso o khwaṭha.

Zwi tshi vhambedzwa na nṱwaha wo fhiraho, ṭhahalelo ya mugaganyagwama ya 2023/24 i khou lavhelelwa u ṅana u bva kha 4 phesenthe u swika kha 4.9 phesenthe ya GDP.

ṭhahalelo khulwane kha mugaganyagwama i amba uri masheleni a mbadelo ya tshikolodo nga 2023/24 a tshi sedzuluswa o gonya nga R15.7 bilioni u swika kha R356 bilioni.

Mbadelo dza tshikolodo dzi khou dzhia masheleni a fhiraho 20 phesenthe ya mbuelo. Uri izwi zwi kone u pfesesea zwavhudi, tshumiso ya masheleni kha u badela tshikolodo ndi khulwane kha mugaganyagwama une wa vha hone wa tsireledzo ya tshitshavha, mutakalo, kana mulalo na tsireledzo.

Nga mulandu wa izwi, Vhahulisei, ri khou khwaṭhisa maga a kushumele ashu na u sa bva ndilani ya zwipikwa zwa masheleni a shango lashu.

U fhungudzwa ha nete ya masheleni a R80.6 bilioni u shumiswa hu si na nzwalelo zwi khou do thoma u shumiswa nga tshifhinga tsha vhukati ha nṱwaha. Nga tshenetsho tshifhinga, mbuelo yo khwiniswa nga R45.6 bilioni kha tshifhinga tsha vhukati ha nṱwaha, maelana na MTBPS ya 2023. Nahone, ro dzhia tsheo ya u thoma tshanduko kha Akhaunthu ya Gold and Foreign Exchange Contingency Reserve, ine ya divhea sa GFECRA.

Zwo t̄anganyiswa zwo t̄he, naho u shumisa masheleni zwa nga aluwa zwine ndi ɔ zwi sumbedzisa nga vhuya, t̄hodea ya tshikolodogute tsha muvhuso wa lushaka i ɔ tsela fhasi u bva kha R457.7 bilioni nga 2024/25 u swika kha R428.5 bilioni nga 2026/27. T̄hahelero ya masheleni a shangoil ɔ thoma u khinisea nga 2024/25, u swika kha 4.5 phesenthe yo anganyelwaho ya GDP, u swika kha 3.3 phesenthe nga 2026/27.

Tshikolodo zwa zwino tshi ɔ gonya u swika kha 75.3 phesenthe ya GDP nga 2025/26.

Zwo t̄he izwi zwi ri vhea kha tshiimo tsha u bvela phanda na u tsireledza tshumelo dza ndeme. Zwi konisa 60 phesenthe ya u shumisa masheleni a si na nzwaleleo uri a iswe kha miholo i holelwaho tshitshavha. Zwi dovha zwa konisa kha u khwinisa zwifhato.

Zwi tshi vhambedzwa na MTBPS, ri khou engedza R57.6 bilioni u itela u badela miholo ya vhadededzi, manese na madokotela, kha dziwe tshumelo dza ndeme dzine dza vha hone.

Mulangadzulo, sa zwe nda sumbedzisa mathomoni, kha mugaganyagwama uyu ri khou diivhadzwa nga u shandukisa GFECRA. GFECRA ndi akhaunthu yo farwaho nga Bannga Khulwane ine ya sumbedza mbuelo na masheleni e shango ja a lozwa kha u renga nga masheleni a manwe mashango.

U zwi vhea nga ndila i pfeseseaho: Arali rannda ya vha yo khwatha zwi tshi vhambedzwa na Doja ya US na manwe masheleni a manwe mashango, balantsi ya akhaunthu i a tsela fhasi kana vice versa. Masheleni o salaho kha akhaunthu o no gonya u fhira R500 bilioni kha miwaha yo fhiraho ngauri Rannda yo tsela fhasi lwa tshifhinga.

Ho divhadzwa nzudzanyo ntswa dza u badela dzine dza ɔ fhungudza u koloda nga muvhuso na u khwinisa tshiimo tsha mikovhe ya Bannga Khulwane.

Zwenezwo, ri khou disa ja Afrika Tshipembe tsini na manwe mashango na u vhona uri ji khou tshimbila khathihi na kushumele kwa khwine kwa manwe mashango. Ri ɔ fhungudza R150 bilioni ya masheleni o salaho a GFECRA musi ro no vhona uri hu na tsireledzo yo linganaho u itela u langula tshanduko ya phimo na uri zwikolodo zwi songo fhira ndaka ya Bannga Khulwane.



## THIKHEDZO YA NYALUWO YA IKONOMI

Ro thoma u shuma kha tshandukiso ya tshiimiswa yo tšandavhuwaho ine yo livhiswa kha u tandulula khaedu dzo fareledzaho nyaluwo yashu.

Adzhenda iyi yo katela mañwe masia a nga ho muḡagasi, u endedzwa ha dzithundu 'logistics', maḡi, vhudavhidzani ha tšingo na tshandukiso dza visa. Tsedzuluso ya Mugaganyagwama i dodombedza mvelaphanda ya itwaho kha masia aya kha miñwaha i si gathi yo fhiraho.

Fhedzi, hu dzula hu na zwithithisi nahone kha vha ri ndi tou lavhelesa kha izwi zwivhili zwine zwa vha zwone zwihulwanesa.

### Muḡagasi

U shumisa muḡagasi nga u sielisana ndi thaidzo ine vhatu vhoṭhe vha Afrika Tshipembe vha khou tšangana nayo. Zwi thithisa u bvedza, kushumele khathihi na matshilo.

U shandukisa sekithara iyi zwi ḡo livhisa kha tsireledzo ya fulufulu ya tshifhinga tshilapfu. Ro dzhia tsheo dzo teaho kha miñwaha miṭanu yo fhiraho nahone zwi khou sumbedza hu na mbuelo khazwo.

U itela u tšutšwedza huñwe u vhulungwa kha fulufulu ḡi vusuludzeaho, mugaganyagwama uyu u khou dzinginya u gonyiswa ha mikano malugana na thandela dza u bvedza fulufulu ḡi vusuludzeaho dzine dza swikelela tšhoḡea dza mbadelo dza gesepfuḡi, u bva kha 15 megawatts u swika kha 30.

Eskom i khou bvela phanda na u vha yone sekithara khulwane kha zwa muḡagasi. Na nzudzanyo dza u fhungudza tshikolodo dzi konisa tshiimiswa u lavhelesa kha mushumo watsho wa ndeme.

Ri ḡo bvisa muvhigo nga ha tsedzuluso yo ḡiimisaho ya zwiṭitshi zwa Eskom zwi shumisaho malasha kha vhege ine ya khou tevhela. Tsedzuluso iyi yo itwa u itela u vhumba tshipiḡa tsha mikano yo tšumanaho na nzudzanyo dza u thusedza u fhungudza mutsiko wa tshikolodo.

Themendelo dzi do dzhenelela kha nzudzanyo dza tshiimiswa tsha Eskom u itela u khwaṭhisa vhuḍifhinduleli na u ṭola.

Ndi nga kha ṭhanganelano ya u bindudza ha phuraivethe kha thandela ntswa dza fulufulu, u dzheniswa ha dzisola na u khwiniswa ha u bveledzwa ha muḍagasi zwine zwa do fhungudza u shumisa muḍagasi nga u sielisana, nahone u ḍitika na tsireledzo zwi ḍi khwiniswavho.

Zwiṅwehafhu, u itela u tikedza u ḍidina uhu, ri khou ṅetshedza gavhelo ḵiswa ḵa R2 bilioni ḵi re na mikaho u itela u ṅetshedza mithara dzine dza thoma nga u badelwa 'smart prepaid meters'.

Izwi zwi do thoma kha mimasipala ine yo no ṅewa thendelo ya u wana thusedzo ya u fhungudza mutsiko wa tshikolodo.

## **U endedza thundu**

U itela u tandulula sisiteme ine ra sa kone u ḍitika ngayo ya u endedza thundu, Khabinthe yo ṅea thendelo ya Freight Logistics Roadmap nga Nyendavhusiku 2023.

Maga a kushumele a sumbedza maga ane a tea u dzhiiwa nga u ṭavhanya u itela u khwinisa zwishumiswa zwa vhuimangalavha, u wanalea ha zwiendedzi na tsireledzo ya vhuṭumekani.

I dovha ya sumbedzisa ṅdila ine ya vha khagala u itela uri zwithu zwi leluwe, u tshimbidza mafhungo a muṭaṭisano na u khwaṭhisa thikhedzo ya zwa masheleni na ya thekeniki kha sekithara ya phuraivethe.

Kha mafhungo aya, u kona u swikelela kha vhuṭumani ha vhuendi nga magutswu zwi do thoma u shuma nga Shundunthule 2024.

Vhuimangalavha, ho no wana muḵedzani wa phuraivethe u itela u khwinisa Pier 2 kha Durban Container Terminal. Izwi zwi tea u alusa vhubindudzi ha phuraivethe kha zwishumiswa, u alusa vhukoni ha thekhinoḵodzhi na u khwinisa kushumele kwo leluwaho.

Muvhuso wo netshedza Transnet khwaṭhisedzo ya u dzhia vhuḍifhinduleli ha tshikolodo ya R47 bilioni u itela u tikedza nzudzanyo dza tshiimiswa dza u vusuludza na u swikelela maga a kubadelele kwa tshikolodo.

U fana na Eskom, khwaṭhisedzo ya vhuḍifhinduleli ha tshikolodo i ḡa na mikano. Mikano iyi i ṭoḡa uri Transnet i sedzese kha mishumo ya ndeme, na uri tshiimiswa tshi thome u shumisa vhuḷdzani ha sekithara ya phuraivethe. Izwi zwi ḡo khwinisa vhukoni ha u khwaṭhisa Transnet na u tikedza u thoma u shuma ha maga a kushumele.

### **Thikhedzo ya u Vhulunga kha Themamveledziso ya Muvhuso**

Mulangadzulo, ndi pfa ndi tshi ḡikukumusa uri sa tshipiḡa tsha mugaganyagwama, ri khou thoma tshanduko dza mutheo dza ndeme dzo phaḡalalaho kha themamveledziso ya zwa masheleni na nḡisedzo.

Tshanduko dzi shumisa tshoṭhe ndungekano ya kushumele kwa ndeme kha themamveledziso u itela uri i vhe yo leluwaho nahone i shumaho nga nḡila i vhuḷdzaho.

Nga nḡila iyi, ri ḡo khwaṭhisa ndaulo ya u vhulunga nga muvhuso na ndungekano ya ndeme. Ri ḡo dovha ra kunga u dzhenelele ha sekithara ya phuraivethe.

Kha mafhungo aya:

- Ro nḡwala kha gazethe khwiniso dza mutheo wa ndaulo ya PPP u itela uri vhathu vha netshedze mihumbulo mathomoni a vhege ino. Khwiniso idzi dzi khou itelwa u fhungudza vhukonḡi kha maitele a u tevhedzela dziPPP, u sika tshikhala tsha thikhedzo u itela u sika na u langula dziPPP, u vhumba milayo i re khagala u itela u langula bidi dza u tou funa, na u khwaṭhisa ndaulo ya khombo kha masheleni a muvhuso.
- Ri khou sedzulusa nzudzanyo na ndaulo dza tshiimiswa u itela themamveledziso dzine dza vha na tshanduko. Muhumbulo ndi wa u sika nḡila dzi re khagala dza u dzhia vhuḍifhinduleli, tshumisano na vhuṭumani.

- Ri khou dovha ra t̄anganyisa mishumo i fanaho u itela u fhungudza ndovhololo na u sa shuma nga n̄dila i sa vhuedzisiho. Muhumbulo ndi wa u t̄avhanyisa nzudzanyo dzo t̄anganelanaho dza masheleni.
- Ri khou thoma u n̄etshedza tshomedzo dza u n̄ea tshikolodo ntswa dzo fhambanaho, u fana na tshikolodo tsha u fhāta themamveledziso na lounu dza nzwalelo t̄hukhu. Sa tshipīda tsha izwi, hu khou lavheleseswa kha n̄dila ya muthelo nga masheleni ane a n̄etshedzwa nga kha khamphani u itela thandela dza dzīnwe dza themamveledziso, u fana na zwiqwama khathihi na dzīnwe n̄dila dza u vhulunga, zwi khou dzhielwa n̄tha.
- Tshikhala tshiswa tsha ndambedzo ya masheleni tsho dzinginywa nga fhasi ha ndaulo ntswa ya tshomedzo dza masheleni dzine dza ḡo vulelwa zwiimiswa zwa nnyi na nnyi hu si kale.

Nga kha tshanduko idzi, zwi ḡo leluwa vhukuma na themamveledziso dzi ḡo t̄avhanya u fhela.

Izwi zwi ḡo vhuedza sekithara dza vhūtumevani, themamveledziso ya tshitshavha, dziPPP na thandela dza masheleni dzo t̄anganelanaho.

### **Mishumo kha sia la zwa masheleni stop**

Mulangadzulo, Muhasho wa Gwama la Lushaka u na mushumo wa ndeme wa u kuvhanganya tshomedzo, u sika tshivhumbeo tsha mbuelo, na u t̄utuwedza mbekanyamaitete u itela uri dzi tshimbilelane na tshanduko ya kilima.

Musi hu tshi khou u vha na u n̄ana ha zwiwo zwa mutsho, hu khou bveledzwa n̄dila ya u thivhela khombo dzine dza vha na masia o fhambanaho u itela u langula khombo dzi elanaho na dza masheleni a shango.

Izwi zwi lavhelesa kha zwishumiswa zwo fhambanaho zwa ndambedzo dzi bvaho kha magavhelo kha zwiqwama zwa shishi, zwi tshi katela Tshikwama tsha Masheleni tsha Thandululo ya Tshanduko ya Kilima 'Climate Change Response Fund', zwi tshi bva kha tshiwo na vhuhulwane ha tshiwo tshenetsho.

Muhasho wa zwa Gwama la Lushaka u khou sedzulusa magavhelo a thandululo ya zwiwo u itela u khwinisa kushumele na u sika thuthuwedzo nga ha nzudzanyo maelana na tshinyalelo, u dzula vho didzudzanya na u fhungudza khombo.

U khou dovha wa bveledza mutheo wa mugaganyagwama wa kilima u itela u tikedza mbekanyamaitete, nzudzanyo na tsheo dza mugaganyagwama, na u tevhelela kushumiselwe kwa masheleni o shumiswaho kha mishumo i elanaho na kilima kha migaganyagwama ya muvhuso.

Thikhedzo ya vhanetshedzi vha masheleni vha netshedzaho phimo dza nzwalelo dza fhasi, u fana na Bannga dza Mveledziso ya Mashango 'Multilateral Development Banks', i khou shuma nga maanda u itela u dzudzanyulula kilima yashu, u khwinisa, u fhungudza, tshandukiso kha fulufulu na maga a u khwaṭhisa u fusha thodea.

Ndambedzo ya masheleni kha sekithara ya phuraivethe ndi ya ndeme u itela u langula masheleni a zwiwo zwa kilima.

Muvhuso wo wo kuvhanganya masheleni a US\$3.3 bilioni u swika zwino u bva kha Bannga dza Mveledziso ya Mashango 'Multilateral Development Banks' na Zwiimiswa zwa Ndambedzo ya Masheleni zwa lifhasi 'International Finance Institutions' u itela u tikedza tshanduko ya kilima, fulufulu, na ndivho dza tshanduko.

Ri khou dzhenelela nga mafufufulu kha nyambedzano nga ha kilima, dzi tshimbilelanaho na thuthuwedzo ya muvhuso kha zwiimiswa zwa ndambedzo ya masheleni zwa lifhasi.

Ri khou dovha ra shuma na mimasipala ya malo u itela u dzudzanyulula na u fhungudza masiandaitwa a kilima na zwiwo zwi elanaho na mutsho nga u netshedza thuso ya ndivho u itela thandela dza zwa masheleni dzi shumanaho na thandululo ya kilima.

### **Thikhedzo ya u Bveledzwa ha Zwiendedzi zwi Shumisaho Fulufulu**

Ndivhadzamalayotibe ya Zwiendedzi zwa Mudagasi i sumbedza maga a kushumele nga ha tshandukiso ya u bveledzwa na u rengwa ha zwiendedzi zwa mudagasi kha la Afrka Tshipembe, hu tshi khou thomiwa nga zwiendedzi zwa mudagasi.

Izwi zwi livhisa kha u shandukisa ngowetshumo ya dzigoloi u bva kha u bveledza fhedzi nzhini ya dzigoloi u ya kha tshiimo tshi bveledzaho zwipiḁa zwoḁhe, tshine tsha katela zwiendedzi zwa muḁagasi, nga 2035.

U itela u tuḁuwedza u bveledzwa ha zwiendedzi zwa muḁagasi kha ḁa Afrika Tshipembe, muvhuso u ḁo thoma u ḁetshedza masheleni a thusedzo kha u bindudzwa huswa, u thoma nga ḁa 1 ḁhafamuhwe 2026.

Izwi zwi ḁo konisa vhabveledzi u ita mbilo u swika kha 150 phesenthe kha u bindudza hu fushaho ḁhoḁea dza zwa zwiendedzi zwi shumisaho muḁagasi na gese ya haiḁirodzheni kha ḁwaha wa u thoma.

Mbuelo i ḁo thomiwa nga ḁḁha ha thikhedzo ine yo no vha hone nga fhasi ha Mbekanyamushumo ya Mveledziso ya u Bveledzwa ha Zwiendedzi 'Automotive Production Development Programme'.

Muvhuso wo vhea masheleni a swikaho R964 miḁioni kha tshifhinga tsha vhukati ha ḁwaha u itela u tikedza u shandukela kha zwiendedzi zwa muḁagasi.

### **U shumisa mafhungo a u renga u itela tshanduko**

Vhahulisei, Mulayotibe wa u Renga nga Muvhuso wo phasiswa nga u tuḁvanya nga Buthano ḁa Lushaka. Mulayotibe wo khwiniswaho, zwa zwino wo rumelwa kha Khoro ya Mavundu ya Lushaka u itela uri vha ḁetshedze thendelo.

Muhasho wa zwa Gwama ḁa Lushaka u khou tikedza vhusimamilayo ha Mavundu kha u tshimbidza Mulayotibe na u kwamana na tshitshavha.

Mulayotibe u tikedza maga a tshanduko nga u vhetshela thungo, u ranga u fusha ḁhoḁea na u tuḁuwedza vhatu vhe vha vha sa sa koni u swikilela nga mulandu wa tshiḁalula.

Maga aya a tea u shuma kha khethekanyo dzo sumbedzwaho dza vhathu zwi tshi katela mabindu maṭuku ane a vha a vharema, vhafumakadzi vha vharema, vhaswa vha vharema, vharema vhane vha tshila na vuholefali, na mabindu ane a vha kha vhupo ho topolwaho zwi katelaho u kombetshedzwa ha tshanduko nga kha vhuimo ha BBBEE.

Mulayotibe u ita mbetshelo ya ndowetshumo yapo nga kha maimo na maga a mveledziso yo khwaṭhaho, u thola vhashumi lwa tshoṭhe na u bveledzisa mabindu, kha zwiṅwe.

Ri a zwi ḡivha roṭhe uri zwazwino, matshimbidzele a u renga ha koni u swikelela u ṅetshedza thandululo dzi vhuedzaho kha zwa masheleni kha ṭhoḡea dza muvhuso.

Kanzhisa, hu na phambano khulwane nga maanḡa vhukati ha mitengo ya muvhuso na mitengo ya maragani.

Sa tsumbo, muvhuso u renga zwishumiswa zwa ICT u fana na dzilaptop, mitshini ya u bveledza muḡagasi, dzimonitha, dzithona, nga mitengo ine ya vha ṅṭha nga 1.2 u swika kha 2 u fhira mutengo wa maraga.

Hu tshi khou lavheleswa kha uri muvhuso u renga nga zwinzhi, ri tea u vha ri tshi khou badela masheleni maṭuku na u shumisa u vha na maanḡa kha u renga u itela u vhuella zwinzhi kha masheleni ashu.

U wana mbuelo kha masheleni, khathihi na u shumisa ṅḡila ya u bveledza nga mutengo wa fhasi, u sa vha na tshidzumbi, na muṭaṭisano, zwi dzula zwi zwone zwa ndeme. Nahone ri khou ṭoḡa u khwaṭhisedza kha vhathu vha Afrika Tshipembe uri milayo iyi a i tshimbilelani na tshanduko.

## **U GONYA HA MBUELO NA ZWINE ZWA KHOU DZINGINYWA NGA HA MUTHALO**

Vhahulisei, kushumele ku songo khwaṭhaho kwa ikonomi yashu kwo livhisa kha u tsela fhasi ha u kuvhanganywa ha muthelo nga 2023/24.

R1.73 trilioni, mbuelo ya muthelo ya 2023/24 zwi amba u tsela fhasi nga R56.1 bilioni kha Mugaganyagwama une wa khou anganyelwa wa 2023/24.

Tshahlelo i khou vhangwa nga maan̄a nga u tsela fhasi ha mbuelo na nyingapfuma dza dzikhamphani dzi bvaho kha mithelo ya migodini.

Kha tshifhinga tsha vhukati ha n̄waha, ndavhelelo dza mbuelo ndi R45.6 bilioni dzi re n̄tha u fhira kha nyanganyelo ya MTBPS ya 2023 ye ya gonyisa muthelo wa mbuelo wa muthu na zwo dzinginywaho kha mbuelo ya vhukati ha n̄waha.

Mugaganyagwama uyu u na maga a muthelo ane a ḁo ḁisa R15 bilioni nga 2024/25 u itela u fhelisa mutsiko wa masheleni a shango nga u ṭavhanya na thikhedzo kha u tsitsa tshikolodo nga u ṭavhanya.

Kanzhisa, mbuelo i engedzwa nga kha mbuelo ya muthelo nga u sa shandukisa mikano ya muthelo, u fhungudza na nga masheleni a ṭuswaho kha muthelo wa zwikimu zwa dzilafho u itela inifulesheni (u tsa na u gonya ha mitengo).

Kha muthelo wa zwibveledzwa zwa zwikambi, zwi khou ḁo gonya u fhira inifulesheni u vha vhukati ha 6.7 na 7.2 phesenthe nga 2024/25 sa zwo dzinginywaho. Izwi zwi amba uri:

- Tshikotikoṭi tsha biya tshi ḁo gonya nga 14 senthe;
- Tshikotikoṭi tsha zwinwiwa zwa cider na zwinwiwa zwa zwikambi zwo itwaho nga muthelo zwi khou gonya nga 14 senthe;
- Bodelo ḁa waini ḁi ḁo gonya nga 28 senthe;
- Bodelo ḁa dzibrendi ḁi ḁo gonya nga 47 senthe;
- Bodelo ḁa waini dza sparkling ḁi ḁo gonya nga 89 senthe; na
- Bodelo ḁa zwikambi zwa mulilo, zwi tshi katela, dziwisky, dzigin kana vodka, ḁi khou gonya nga R5.53.

Ri dovha ra dzinginya u gonya ha muthelo wa fola nga 4.7 phesenthe na fola ḁa sigareṭe, na 8.2 phesenthe ya fola ḁa phaiphi na dzicigar. Izwi zwi amba:

- U gonya nga R9.51 senthe kha dzicigar;
- U gonya nga 97 senthe kha phakhethe ya sigareṭe; na
- Dziṅwe 57 senthe ya fola ḁa phaiphi.



Kamogelo Mogane a bvaho Soweto, muñwe wa vhatu vha Afrika Tshipembe vha fhiraho zwigidi zwivhili na mađana mađanu na mavhili vhe vha rumela Tsivhudzo dza Mugaganyagwama kha Minisiđa, u na zwe a zwi dzinginya zwine nda tama u kovhekana navho.

Kamo o amba uri: *“Ndi khou dzinginya uri hu vhe na muthelo kha hubbly bubbly, e-cigarettes na zwiñwe. Shango ĵashu ĵi khou țangana na nyaluwo kha tshivhalo tsha vhaswa vhane vha khou daha izwi zwibveledzwa nahone, vhabebi a vha takadzwi nga izwi zwithu na luthihi.”*

Kamo, sa mubebi, ndi khou tendelana na inwi. Nahone ndi na vhuțanzi ha uri Minisiđa wa zwa Mutakalo na vhone vha a tendelana nazwo.

Ni đo takadzwa nga u pfa uri, ri khou vhea țafulani muthelo wa mafola a ‘electronic nicotine’ na a si a ‘nicotine’ kha sisiđeme dza ndisedzo, zwine zwa đivhea sa dzivape u ya kha R3.04 nga milijitha.

Kha muthelo wa mupo, muthelo wa gesepfuđi u khou gonya u bva kha R159 u swika kha R190 nga thani ya gesepfuđi u bva nga ĵa 1 Phando 2024.

Muthelo wa zwivhaswa zwa gesepfuđi u đo gonya nga 11 senthe nga ĵithara ya piđirolo na 14 senthe nga ĵithara ya diziji u bva nga 3 Lambamai 2024.

Ĵiñwalo ĵa nyambedzano ĵine ĵa khou sumbedza zwo dzinginywaho kha ĵiga ĵa vhuvhili ĵa muthelo wa gesepfuđi ĵi đo anđadzwa u itela uri vhatu vha dzinginye mihumbulo u ya mafheloni a ñwaha.

Mulangadzulo, ri khou zwi đivha uri vhutshilo vhu khou đura nahone u kwamea nga mitengo i re ñđha ya zwivhaswa, zwi kwama mitengo ya zwiĵiwa na vhuendi.

Kha mafhungo aya, ri khou dzinginya uri muthelo wa zwivhaswa u songo gonya kha ñwaha wa 2024/25. Izwi zwi đo livhisa kha u fhungudza mutsiko wa muthelo u swika kha R4 bĵioni. Izwi zwi đo vhuisa masheleni zwi kwamani zwa vharengi.

Mulangadzulo, ho no vha na mvelaphanḁa kha sisiteme ya masheleni a u notha ya zwiqwama zwivhili u bva tshifhinga tshe nda amba nga MTBPS.

Mbadelo dza tshikwama tsha u notha dzi ḁo khethekanywa, tshararu tshi ḁo ya kha **“tshipiḁa tsha u vhulunga ‘savings’” na tshambili tsha ya kha** “tshipiḁa tsha u notha”.

U bva nga ḁa 1 khubvumedzi 2024, hu ḁo thoma u kona u bviswa masheleni nga kheshe kha tshipiḁa tsha u vhulunga.

Sisiteme ya zwipiḁa zwivhili i ḁo vhona uri hu na ndinganyiso kha u vhulunga lweḁolweḁo u itela uri miraḁo i songo konḁelwa musi tshifhinga tsha u notha tshi tshi swika, hu tshi khou dovha ha tandululwa thaidzo ya vhathu kha u kona u swikelela maḁwe a masheleni avho a u notha u itela u vha thusa u vha leludzela kha muhwalo wa zwa masheleni musi vha na mutsiko wa masheleni.

Kha miḁwaha i si gathi i tevhelaho, ri ḁo dovha ra thoma u shumisa muthelo wa gumoḁhukhu ya ḁifhasi u itela u phima u sa vhuedza maelana na muḁaḁisano wa muthelo.

Khamphani dzi wanalaho kha mashango manzhi dzine dza wana mbuelo ya ḁwaha i fhiraḁo €750 miḁioni dzi ḁo tea u badela phimo i swikaho 15 phesenthe, zwi si na ndavha uri vho wana mbuelo u bva kha shango ḁifhio.

Tshanduko dzo dzinginywaho dzi khou lavhelelwa u vhuedza iḁwe R8 biḁioni ya mbuelo ya muthelo wa khamphani nga 2026/27.

Ndi khou ḁuḁuwedza avho vhane vha vha na dzangalelo u dzinginya mihumbulo yavho kha mvetamveto ya Mulayotibe wa Gumoḁhukhu ya Muthelo ‘Minimum Tax Bill’ yo anḁadzwaho ḁamusi.

Maga a kushumele a mbekanyamaitele yashu ya muthelo wa tshifhinga tshilapfu a tshe o lavhelesa kha u ḁanḁavhudzwa ha mutheo wa muthelo ngeno hu tshi khou khwiniswa u tevhedzelwa ha muthelo na u leludza mafhungo a ndaulo.

Hu na mvelaphanḁa i vhonealaho yo no itwaho kha u fhaḁulula na u ita uri SARS i shumise maitele a tshizwino.

Vhalanguli vha zwa muthelo vho engedza ridzhisitara ya muthelo, u khwinisa u badelisa zwikolodo na masheleni o badelwaho vhathu nga ndila ya vhufhura na u pfukha milayo ya mbambadzo. Izwi zwo livhisa kha u khwiniswa ha u kuvhanganywa ha mbuelo.

U itela u tandulula tshiimo tsha ntha tsha fola ji siho mulayoni, SARS yo thoma u phadaladza khamera dza CCTV na dziwe thekhinolodzhi kha vhabvedzi vha fola. Thodisiso na u sengiswa zwo vhuedza R10 bilioni kha dziwe mbuelo u bva kha vhane vha khou longa tshanda kha ndowetshumo ya fola ji siho mulayoni, zwine zwa vha dzi fhiraho 4 bilioni dzi bvaho kha avho vhe vha vha vha tshi khou longa tshanda kha ndowetshumo ya fola na musuku zwi siho mulayoni.

Izwi na dziwe ndingedzo zwo thusa kha u khwinisea ha mbuelo.

Khaedu yashu khulwane, sa zwe nda sumbedziswa u thomani, ndi ya uri girafu ya tshati a i khou aluwa nga u tsvhanya nga ndila ine ya fusha nahone izwi zwi fhungudza vhukoni hashu a u bvedza mbuelo i fushaho u itela u i phadaladza kha masia ane a vha a ndeme.

## **NZUDZANYO DZA U SHUMISA MASHELENI**

Mulangadzulo, nga tshifhinga tsha MTBPS ya 2023 musi kuvhanganyo ya mbuelo yo vha fhasi u fhira ndila ye ra lavhelela ngayo, mihasho yo lavhelesa kha kushumisele kwa masheleni na u katela u gonya ha miholo kha mitheo yayo ya masheleni.

Maga aya a khou dzhiiwa u itela u tsireledza tshirunzi tsha masheleni a muvhuso. Zwiwehafhu, ho tsireledzwa mbekanyamushumo dza ndeme. Izwi ndi u sumbedzisa u khwathiswa ha masheleni a muvhuso zwine zwa tikedza ndisedzo ya thikhedzo kha tshumelo dza ndeme na miholo ya tshitshavha.

U bva tsheetsho, ro kona u dzudzanyulula u itela u fhungudza masheleni nga tshifhinga tsha MTBPS.

Kha mugaganyagwama uyu, ndi khou kona u qivhadza uri sekithara ya zwa pfunzo yo netshedzwa inwe R25.7 bilioni nga kha mbadelo dzine dza fhiriselwa nga u shumisa dziinwe khamphani u itela u engedza miholo kha tshifhinga tsha vhukati ha nwaha.

Fhedziha, ri khou kona u dovha ra tsireledza mugaganyagwama u itela mbekanyamushumo dza ndeme u fana na mbekanyamushumo ya fusha vhana. Mbekanyamushumo i netshedza zwiijiwa vhana vha tshikolo kha zwikolo zwi linganaho 20,000.

Gavhelo la mveledziso ya vhana vhatuku lo netshedzwa R1.6 bilioni ine ya khou gonyiswa u swika kha R2 bilioni kha tshifhinga tsha vhukati ha nwaha.

Muhasho wa zwa Mutakalo wo netshedzwa R848 bilioni kha MTEF. U avhelwa uhu hu katela R11.6 bilioni u itela u tandulula thendelano ya muholo ya 2023, R27.3 bilioni ya themamveledziso, na R1.4 bilioni ya gavhelo la NHI nga tshifhinga tshenetsho.

U avhelwa ha masheleni kha NHI ndi tsumbo ya vhuqikumedzeli ha muvhuso kha mbekanyamaitele iyi. Hu na tshivhalo tsha mishumo ya u khwathisa sisiteme, ine ya vha thikhedzo ya ndeme kha sisiteme ya ndondolo ya mutakalo nga muvhuso yo khwiniswaho, ine ya tea u tikedzwa.

Mishumo iyo i katela:

- U fhaqa sisiteme ya mafhungo a mutakalo ya lushaka na rekhodo dza vhalwadze dza didzhithala;
- U khwinisa zwiimiswa zwa mutakalo na u khwinisa tshiimo tsha ndondolo u itela uri tshi kone u swikelela gumothukhu ya thodea u itela u khwathisedzwa na u netshedzwa thendelo kha u vha tshiimiswa tshi re na kontiraka ya NHI;
- U khwathisa ndaulo ya tshiimiswa na tshiriki u itela u didzudzanyela kontiraka;
- U netshedzwa vhuimo ha u kona u diimisanyana u itela zwibadela zwa vhukati (na zwiinwevho); na
- U bvedza mitengo ine ya do sedzwa khayoy na ndila dza u badela vhanetshedzi vha tshumelo ya zwibadela.

Vhunzhi ha mishumo iyi yo no thoma fhedzi i kha di toda u bveledziswa hu sa athu u thoma u shumiswa NHI nga tshikalo tshihulwane.

Mulangadzulo, ho no vha na mvelaphanda i vhonehlo kha u khwinisa tswikelelo kha tshumelo dza vhuendi ha nnyi na nnyi kha vhanameli vha holaho masheleni matuku.

Mbekanyamushumo dza u vusuludza zwidimela kha Zhendedzi la Zwidimela zwa Vhamameli la Afrika Tshipembe 'Passenger Rail Agency of South Africa i khou bvela phanda, hune ha vha na zwiitshi zwa 27 zwo vulwaho nga Nyendavhusiku 2023. Izwi zwi do alusa tshivhalo tsha vhanameli vha Metrorail u bva kha 15.6 milioni nga 2022/23 na u anganyelwa u swika kha 48.6 milioni nga 2026/27.

U itela uri hu kone u shumiwa zwavhuqi mishumo yayo nga tshifhinga tsha dzikhetho, na vhuwe vhuqifhinduleli nga murahu ha dzikhetho, Khomishini ya zwa Khetho yo Diimisaho i khou netshedzwa R2.3 billioni. Mapholisa na mmbi ya vhuqileli vho netshedzwa inwe R350 millioni u itela u tikedza dzikhetho. Ho dovha ha engedzwa R200 millioni kha ndambedzo ya masheleni kha mahoro a zwa polotiki u itela u didzudzanyela khethogote.

Muvhuso u dovha wa tikedza vhorabulasi vha si tshenaho vhudzulo zwo vhangwa nga mbekanyamushumo dza u dzhiilula mavu na mbuedzedzo ya mavu, yo avhelwaho R6 billioni kha MTEF.

U itela u ri zwi tshimbilelane na inifulesheni na u kona u swikelela, ho engedzwa magavhelo a mindende ya tshothe.

- Hu khou engedzwa R100 kha mindende wa vhaaluwa, maswole a kale, magavhelo a vhaolefali na ndondolo ya vha sa koni u diitela. Masheleni aya a do kovhekanywa nga R90 u bva nga la 1 Lambamai, na R10 u thoma nga Tshimedzi;
- Gavheleo la ndondolo ya vhana vha si na vhatogomeli li do gonya nga R50; na
- Gavhelo la u unda vhana li do gonya nga R20.

Ri khou zwi qivha uri vhutshilo ho gonya kha vha swikaho 19 millioni ya vhatu vha Afrika Tshipembe vhane vha ditika nga magavhelo aya uri vha kone u fusha thodea dzavho.

Ho lavheleswa kha izwi, ro shuma nga hune masheleni a shango a kona u swika hone.

Zwa zwino hu khou shumiwa mushumo wa u vhona uri Gavhelo la u Fhungudza Mutsiko wa COVID-19 li khou khwiniswa nga Lambamai nwaha uno. Muhasho wa zwa Gwama la Lushaka u khou shuma na Muhasho wa Mveledziso ya Tshitshavha u itela u vhona uri u khwiniswa ha gavhelo ili zwi khou dzheniswa kha ndaulo dzo no khunyeledzwaho.

Khwiniso iyi i do vha kha mutheo wa masheleni a shango. U itela uri gavhelo li engedzwe u fhira Thafamuhwe 2025, hu do khunyeledzwa tshanduko dza mbekanyamaitele ya tsireledzo ya tshitshavha, khathihi na tshiko tsha ndambedzo ya masheleni.

Ro dovha ra ita mbetshelo dza maga a ndeme o livhiswaho kha u sika mishumo.

R61.4 bilioni yo netshedzwa kha mbekanyamushumo dza u thola vhashumi nga tshifhinga tsha vhukati ha nwaha. R7.4 bilioni yo vhetshelwa Maga a u Thola a Phuresidennde.

Muvhuso u khou dovha wa lavhelesa kha ndeme ya u lwa na vhugevhenga na vhuada ho lavheleswa kha u tikedzwa ha mazhendedzi a u kombetshedza mulayo. Mashelenigupe a R765 bilioni o avhelwa kha zwiimiswa zwa mulalo na vhutsireledzi.

Kha nwaha wa muvhalelano u daho, hu do tholwa mapholisa maswa a 10,000.

Sa tshipida tsha vhudifhinduleli ha shango u itela u tutuwedza mulalo na vhudziki, mugaganyagwama uyu u do avhela masheleni a u phadaladza maswole kha la Mozambique na DRC.

U tanganyisa masheleni ane a do shumiswa na thodea dza mushumo uyu wa ndeme zwi do bvela phanda nwaha wotthe na masheleni a do avhelwa ngauralo.

R628 milioni yo avhelwa Muhasho wa Vhulamukanyi na Mveledziso ya Ndayotewa u itela u thoma u shuma ha FATF na Themendelo dza Khomishini ya u Dzhelela ha Vhathu kha Ndaulo ya Muvhuso 'State Capture' zwine zwa do ita uri masheleni o netshedzwaho a vhe R2.3 bilioni.

Muvhuso u khou shumisa R2.9 bilioni i bvaho kha Akhaunthu ya U dzhiulula Ndaka dzo wanalaho nga kha Vhutshinyi 'Criminal Asset Recovery Account' u itela u fhelisa mafhungo a zwa migodi a si ho mulayoni na vhuinwe vhugevhenga vhuhulwane, 60 phesenthe yo avhelwa u itela u phadaladza mapholisa, zwi tshi katela u renga zwiendedzi.

Mugaganyagwama uyu u khou dovha wa dzhiela ntha mbetshelo ya themamveledziso. Nzudzanyo dza muvhuso u itela u vhulunga i fhiraho 943 bilioni kha themamveledziso ya muvhuso.

U shumisa masheleni zwi do tikedza u vusuludzwa na u thogomelwa ha ndaka ine ya vha hone na u fhaṭa themamveledziso ntswa.

## **U KOVHEKANYA MBUELO**

Mulangadzulo, R2.8 trilioni, kana 51.1 phesenthe, ya masheleni o shumiswaho a si na nzwalelo, i khou avhelwa kha mavundu na mimasipala kha minwaha miraru ine ya khou tevhela.

R531.7 bilioni i khou avhelwa mivhuso yapo, na R2.3 thrilioni kha mavundu.

Iinwe R105.5 bilioni i khou avhelwa kha mavundu kha minwaha miraru ine ya khou tevhela u itela u badela mbadelo dza thendelano ya miholo ya vhashumeli vha muvhuso ya 2023, nga maanḁa kha sekithara ya zwa mutakalo na ya pfunzo.

Mbetshelo dza masheleni aya o engedzwaho dzi do tika bilji ya muholo ine vhashumi vha mihasho iyi vho livhana nayo, na u netshedzwa tshomedzo u itela vhubindudzi kha zwa masheleni na tshumelo na dzithundu.

Zwiinwehafhu, u fhungudzwa he ha vha ho itwa kha manwe magavhelo ho humiselwa murahu. U vhuedzedza mutheo wa magavhelo aya hu do thusa kha u thogomela tshumelo dza ndeme kha avho vho hanganeaho tshoṭhe na u tikedza u bindudza ha ndeme ha masheleni.

Fhedziha, u itela u vhona uri masheleni a muvhuso ha khou fhela, hu do fhungudzwa kha miñwe mitheo ya magavhelo, naho vhunzhi ha mañwe a tshi do vha a tshi khou gonya kha miñwaha miraru i tevhelaho naho ho vha na u fhungudzwa uho.

Maelana na mimasipala, ho engedzwa R1.4 bilioni kha gavhelo la u vusuludzwa nga murahu ha zwiwo kha masipala u itela u lugisa na u vusuludza themamveledziso dzo tshinyadzawaho nga midalo ya 2023.

Mulangadzulo, mimasipala ndi yone ine ya ranga phanda ndisedzo ya tshumelo. Zwi tungufhadzaho ndi zwa uri, tshivhalo tshayo, tshine a tshi tangananedzei, tshi khou tanga na u sa vha na ndaulo yo khwaṭhaho, ndaulo ya masheleni, na ndisedzo ya tshumelo.

U itela u tandulula khaedu idzi, na u shandukisa mimasipala uri ivhe tuṭuṭuwedzo ya nyaluwo, ro dzhia ndila ya u shumisa masia manzhi.

I lavhelesa kha u khwaṭhisa matshimbidzele a mugaganyagwama, u tola, na u engedza vhukoni na tshomedzo kha vhashumi vha mimasipala, u tuṭuṭuwedza u bindudza na u lugisa na u fhaṭa themamveledziso.

## **NWAHA WO RI SEDZAHO**

Mulangadzulo, ñwaha uno shango lashu li do fara mutangano wa ñwaha wa Bannga ya Mveledziso Ntswa 'New Development Bank' une wa do vha u tshi khou bvelela lwa vhuvhili u bva tsha u vhumbiwa ha BRICS.

Nga 2025, Afrika Tshipembe li do vha lone phuresidennde wa G20, nga murahu ha tevhela Brazil na India nga murahu halo.

U vha phuresidennde kha la Afrika Tshipembe kha G20 ndi tshikhala tshashu tsha u tuṭuṭuwedza mafhungo a zwa ikonomi, mveledziso, na zwa masheleni ane mashango a vhashai ane a kha di bvelela a khou tanga nao.



Sa zwe Phuresidennde Vho Ramaphosa vha sumbedzisa kha Tshipitshi tsha Tshiimo tsha Lushaka, tshipikwa tshashu ndi u “vhea mveledziso ya Afrika n̄tha kha adzhenda musi ri tshi fara G20 nga 2025”.

Ri khou shumana na u avhelwa ho teaho na u wana masheleni u itela u vhona uri mishumo yo fhambanaho i na mvelaphan̄a. Sa zwe ra sumbedzisa hu si kale, Afrika Tshipembe ndi ja ndeme kha vhurangaphan̄a ha dzingu na ha jifhasi.

Nga kha u dzhenelela na vhuimo ha u vha vhaimелеli u fana na kha G20, ri nga kona u tūtuwedza tshanduko i vhonehalo kha zwiimiswa zwa mashango manzhi u fana na IMF na Bannga ya jifhasi, u itela uri mashango ane a khou bvelela a kone u dzhenelela nga ndila i linganaho kha matshimbidzele a u dzhia tsheo na ndaulo ya jifhasi.

Thūthuwedzo kha mikhwa na ndivho a zwi taheli kha shango jashu. Ri tea u shumisa idzi mpho, hu si u itela u dikhwinihadza fhedzi na ikonomi yashu, fhedzi hu u dovha u itela u vhuedza dzhago jōthe.

## **MAGUMO**

Mulangadzulo, ri bva kule kha mīnwaha ya 30 yo fhiraho. Mīnwaha ya 30 ine ya kha dī da, na khaedu na zwikhala zwine ya zwi dīsa, ndi zwīnwe zwa zwithu zwine ra khou zwi lavhelela.

Ro lavhelesa kha tshifhinga tsho fhiraho, na dzīnwe khaedu dze dza vha dzi songo lavhelelwa dze ra tangana nadzo sa dimokirasi thukhu, ine yo vha i tshi khou lingedza u toka midzi kha jifhasi hune ha vha na zwiwo zwi re na khaedu ntswa dzi re na tshivhalo nahone dzo tanganelanaho, zwi nga vha u zwi leludza vhukuma; zwine zwa nga vha u difhura kana u lavhelela zwo kalulaho.

Ri tea u lwa na zwōthe izwi zwo kalulaho.

Fhedziha, ri tea u dzhiela n̄tha maipfi a Phuresidennde washu wa u thoma wa dimokorasi Vho Nelson Mandela, vhe vha zwi vhona uri u tevhela vhulamukanyi kha ikonomi ya tshitshavha na u kovhekana lupfumo ndi lwendo, a si magumoni a lwendo.

Kha vha ntendele ndi khouthe:

“Ndo tshimbila n̄dila ndapfu i livhaho kha mbofholowo. Ndo lingedza u sa piringedzea; ndo t̄udza n̄dilani.

Fhedzi ndo tumbula tshiphiri tsha uri, nga murahu ha u namela tshikwara, ndi hone u tshi kona u vhona uri hu tshe na zwiqwara zwinzhi zwine zwa tea u gonyiwa.

Ndi d̄īnea tshifhinga tsha u awela, u lavhelesa ndo d̄igeḁa, fhethu havhuḁivhuḁi u mona na n̄ne, nda lavhelesa murahu hune nda bva hone.

Fhedzi u awela hu tea u vha ha tshifhinganyana, ngauri kha mbofholowo hu na vhuḁifhinduleli, a thi nga dzuli fhethu huthihi, ngauri n̄dila yanga a i athu u guma.”

*Inde lendlela.*

Mulangadzulo, musi ndi tshi khou khunyeledza, ndi khou tama u humbudza vhathu vha Afrika Tshipembe uri vha tea u dzhia hezwi kha mugaganyagwama uyu: muvhuso u khou shuma zwinzhi zwi tshi vhambedzwa na tshomedzo dzi si gathi dzine wa vha nadzo. Ri khou bvela phanḁa na u:

- T̄uḁuwedza nyaluwo ya ikonomi;
- U fhungudza nyaluwo ya tshikolodo tsha muvhuso na mbadelo dza tshikolodo; na
- U avhela masheleni manzhi kha tshumelo dza ndeme, u n̄etshedza miholo ya tshitshavha na migaganyagwama ya u t̄hogomela themamveledziso.

Ndi khou livhuwa Phuresidennde na Mufarisaphuresidennde kha thikhedzo yavho na vhurangaphanḁa.

Ndi khou livhuwa Mufarisaminisiḁa wa zwa Gwama Vho Dr David Masondo, na tshigwada tsha Mhasho wa zwa Gwama ḁa Lushaka wo rangwaho phanḁa nga Mulangidzhenerala Vho Dr Duncan Pieterse.

Ndi khou livhuwa Khomishinari wa Tshumelo ya zwa Mithelo ya Afrika Tshipembe na Mulangimuhulwane wa Bannga Khulwane ya Afrika Tshipembe 'South African Reserve Bank'.

Ndi khou livhuwa vhashumisani vha re kha Komiti ya Mugaganyagwama na Khoro ya Mugaganyagwama vhane ra hwalisana muhwalo uyu u lemela ho vhukuma wa u dzhia tsheo dzi konḁaho u itela uri masheleni a muvhuso a vhe o khwaḁhaho.

Kha Komiti ya zwa Gwama ya Phalamennde na Akhaunthu dza Muvhuso, Ndi khou livhuwa tshoḁhe.

Kha mufumakadzi wanga na muḁa, Lufuno na thikhedzo yavho na u konḁelela zwi nḁuḁuwedza ḁuvha ḁiḁwe na ḁiḁwe. Tsha u fhedzisela ndi khou livhuwa mudzulapo wa Afrika Tshipembe muḁwe na muḁwe.

Ndo livhuwa.

# 2024 BUDGET

## Budget Speech

Private Bag X115, Pretoria, 0001 | 40 Church Square, Pretoria, 0002 | Tel: +27 12 315 5944 | Fax: +27 12 406 9055 | [www.treasury.gov.za](http://www.treasury.gov.za)



**national treasury**

Department:  
National Treasury  
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA